

Kapten Georg Mätliku mälestused ja saatus

Tiit Noormets

Georg-Karl Mätlik sündis 1897. aastal Peterburis töölisperekonnas. Esimese maailmasõja ajal teenis ta Vene armees reamehena. 1919. aastal mobiliseeriti Mätlik Eesti sõjaväkke, kuhu ta jäi pärast Vabadussõda teenima sõjaväe-ametnikuna (hilisema nimetusega administratiiv-ohvitserina). Eesti sõjaväe liitmisel Punaarmeeaga võeti ta sinna üle 3. järgu intendandi auastmes. Järgneva kohta on ta juba ise kirjutanud oma mälestustes, mis alljärgnevalt siin publitseeritakse.

Kapten Mätliku kirjapandud mälestused "Tähelepanekud ja teenistus Punaväes ja partisaanide tegevus Jõhvi ümbruskonna metsades" ei ole väga mahukad, küll aga sisukad. Autor on kirja pannud ainult selle, mida ise tegi ja nägi, andes läbielatust nii üldise pildi kui ka kõnekaid üksikasju. Sisuliselt käsitlevad mälestused kolme teemat: propagandatöö Punaarmees, eesti sõjaväelaste põgenemine Punaarmees ja metsavendlus Suvesõjas. Tema kirjeldus poliitloengute korraldusest ja pidamisest toob ilmekalt esile, et need polnud mitte ainult sovetlik ajupesu, vaid ka üks sovetiseerimise tehnikaid, mille abil kontrolliti isikkoosseisu ja represseeriti potentsiaalselt ohtlikke, kes oskasid oma peaga mõelda ja etteantus kahelda. Eesti sõjaväelaste massiline üleminek, vangiaandmine ja -langemine pärast nende rindele jõudmist on ajaloost üldiselt tuntud, kuid

märksa vähem teatakse nende põgenemistest 1941. aasta sõjasuvel veel Eestis olles. Viimaseid ei olnud sugugi vähe. Saksa okupatsiooni ajal Omakaitse poolt kogutud ajaloo andmete järgi jäi 22. laskurkorpuse Venemaale viimisel selle ridadest Eestisse maha 1120 meest, kellest valdav enamik olid põgenikud.¹ Kapten Mätlik kirjeldab oma mälestustes, missuguste lausa üleinimlike raskustega see oli seotud. Ka metsavendlus ei olnud romantiliselt heroiline vabadusvõitlus, vaid kurnav enesevarjamine ja verine vastasseis absoluutselt ülekaaluka vaenlasega.

Georg Mätliku kirjapandud mälestused ja tema edasine elu põimuvad niivõrd saatuslikult, et see võib omakorda olla võrdkujuks inimese saatusele totalitaarsete võimude haardes. Mälestused lõpevad autori astumisega 30. augustil Omakaitse, kus ta teenis Tallinn-Nõmme Omakaitse staabis käsundusohvitseri ametikohal. Varsti oli ta selle asemel vanglas.²

16. septembril sai jaoskonnapolitseinik kommunistliku tegevuse kohta andmeid kogudes Mätliku naabrilt, endiselt sama maja omanikult Oskar Rosingult avalduse, et Mätlik oli olnud Punaarmees politruk. Nagu hilisem juurdlus näitas, oli tegemist maja juures oleva aia kasutamissoiguse ümber puhkenud hariliku olmetüliga, millesse oma osa olid andnud mõlemad pooled. Tüli miilas aga kustutama-tult ning ajale ja oludele iseloomulikult võis saada hoopis verise lahenduse. 29. septembril kuulati politseis üle Mätlik, kelle sõnul oli asi selles, et "Valekaebus on minu kohta antud isikliku vaenu alusel", ja hoopis Rosing ise oli seotud kommunistidega. Seepeale ilmub juurdlusse uus tunnistaja, kelle sõnul ei olnud Mätlik lihtsalt politruk, vaid ka teinud kommunistlikku kihutustööd ja küüditanud inimesi. Viimane oli juba surmapatt.

Asi saadeti edasi Tallinn-Harju Prefektuuri Poliitilisse Politseisse, kus olemasolevate andmete põhjal koostati 11. oktoobril määrus: "Mätlik, Georg – eluk. Luha tän. 12. NKVD agent. Võttis osa kodanike küüditamisest NL.

¹ ERA, f. R-358, n. 2, s. 2, l. 54.

² ERA, f. R-819, n. 2, s. 44.

Politruk väeosas. Vahistada.” Samal päeval ta ka vahistati. Ülekuulamisel rääkis Georg Mätlik oma tegevusest Nõukogude aastal täpselt sama, mis on kirja pandud tema mälestustes. Järgnes põhjalik juurdlus, kus mitme tunnistaja ütlustest varsti selgus esitatud süüdistuste laimav iseloom. Juba enne juurdluse lõppu saabus aga Saksa julgeolekupolitseist 5. novembril otsus – Georg Mätlik määrata 10 kuuks koonduslaagrisse.

Just siis, koonduslaagrisse saatmist oodates vangla etapikambris istudes kirjutas ta käesolevad mälestused. Neid võeti tunnistusena ilmselt toimunud juurdluse mõjul (näiteks erinevate episoodide tunnistajate täpne äramärkimine), kuid ei olnud siiski seda. Omakaitse oli juba kohe oma tegevuse algusest peale alustanud ka ajalooandmete kogumist ning Mätlik viitas paberit paludes leitnant Voldemar Aasoja poolt antud ülesande täitmisele (ühe säilinud mustandi järgi oli ta mälestuste kirjutamist alustanud juba 6. septembril) ning valminud kirjatöö saadeti vanglast Omakaitse peastaapi.

Asjade edasine käik kahjuks juurdlustoimikust täpsemalt ei selgu, kuid juba mõne päeva pärast astus Georg Mätlik vanglaustest vaba mehena välja. Nagu tavaliselt ei tühistanud Saksa julgeolekupolitsei aga oma otsust ega tunnustanud ka Mätliku süütust, vaid vabastamismäärus käskis 14. novembril: “Lugeda temale määratud karistus kantuks.” Oskar Rosingule tehti valeandmete esitamise eest vali hoiatus.

Saksa okupatsiooni aastail töötas Mätlik raamatupidajana Tallinnas Eesti Autopargis ja jätkas seal tööd ka siis, kui ettevõtte nimeks sai Tallinna autoremonditehas “Sirp ja Vasar”. 1944. aasta sügiseks võis ta olla juba unustanud, et mälestuste kirjutamise ajal istus temaga ühes kambris endine miilits Jevgeni Onegin.

9. oktoobril 1944 ilmub NKVD-sse paberileht kirjaga: “Sakslaste tulekul pandi vanglasse (Patारेisse) Kalda tee 2 politruk Mätlik. Ta nimetas ennast kapten Mätlikuks.

Etapikambris olles nõudis ta valvurilt kirjapaberit. Saadud paberit kasutas ta teadaandeks poliitilisele politseile. Avalduse teema oli “Minu tähelepanekud Punaarmees”. Varsti pärast seda Mätlik vabastati. Saksa ajal teenis Mätlik Eesti Auto Pargis Narva tänav 56. Jevgeni Onegin.”³ Paar nädalat hiljem on samale paberilehele juurde kirjutatud: “Täna hommikul ma kohtasin Mätlikut tänaval. Mätlik ütles jutuaajamises minuga, et töötab endisel töökohal. Jevgeni Onegin.”

1. novembril 1944 arreteeris NKVD Georg Mätliku. Teda süüdistati sõjaväeteenistusest deserteerimises ja Punaarmee laimamises. Põhilist süüdistusmaterjali, omakäeliselt kirja pandud mälestusi juurdluse käsituses üldse ei olnudki, ning see lubas uurimisel asjaolusid esitada enda kasuks – küll oli teda poliitilises politseis ülekuulamisel pekstud ja tunnistama sunnitud, oma väeosast jäi ta maha lihtsalt väeosade ümberpaiknemise segaduses sõja algul ning Nõukogude tagalasse ei jõudnud, sest otsis Tallinnas tagajärjetult võimalust oma perekonna evakueerimiseks. Kasu sellest kõigest aga ei olnud. 30. detsembril 1944 mõistis Tallinna garnisoni sõjatribunal ta 10 aastaks parandusliku töö laagrisse koos 5 aastaks õiguste kaotamise ning kogu isikliku varanduse konfiskeerimise ja Punaarmee austme äravõtmisega. Viimaseks dokumendiks tema juurdlustoimikus on 31. jaanuaril 1991 Balti sõjaväeringkonna sõjaväeprokuröri kirjutatud rehabiliteerimisest keeldumise tõend. Kapten Georg Mätlik suri ühes Komi vangilaagris juba 1953. aastal.⁴

Mälestused on kirjutatud hariliku pliiatsiga, käsikirja maht 17 kahepoolset lehte. Teksti on publitseerimiseks minimaalselt redigeeritud, sealhulgas lugemise hõlbustamiseks lahti kirjutatud sõjaväelise oskuskeele lühendid ning jagatud ühtlaselt kirjutatud tekst taandridadega lõikudeks. Ajakirja mahuliste võimaluste tõttu on dokumendis tehtud üks ulatuslikum kärbe, mis on eraldi ära näidatud ja selgitatud joonealuses märkuses.

³ ERAF, f. 129, s. 5747.

⁴ V. Salo. E.V. kaadriohvitseride saatus 1938–1996, Tartu, 1996, lk. 20.

Tähelepanekud ja teenistus Punaväes ja partisanide tegevus Jõhvi ümbruskonna metsades

Endises Eesti Rahvaväes teenisin Varustusvalitsuse Tehnikaosakonna sekretärina kuni 1940. a. Pärast võtsin osa Tehnikaosakonna likvideerimise töödest ja alates 1.01.41. a. määrati mind Tehnikaosakonna likvidaatoriks. Pärast Tehnikaosakonna likvideerimist ilmusin 1941. a. veebruari kuus minule määratud väeosas – Korpuse⁵ Sidepataljoni. Väeosa ülemaks oli major Vingisaar ja abiks majanduse alal kapten Saarm. Väeosa komissariks oli venelane Popkov. Väeosa ohvitserid ja sõdurid olid minule tundmatud, välja arvatud ülaltähendatud kapten Saarm, voori-kraami ala juhataja administratiiv-kapten Rõigas (punaväes 3. järgu intendant) ja telefoni keskjaama ülem leitnant Loog (punaväes kapten), kes teenisid varemalt Varustusvalitsuses.

Mis minule alguses kohe silma paistis, oli asjaolu, et väeosa poliitkoosseisu (komissar ja politrukid) ühelt poolt ja ohvitseride ning sõdurite vahel teiselt poolt puudus igasugune kontakt. Sellest näisid olevat teadlikud ka mõlemad pooled. Mis puutub komissarisse, siis näib, et tema selle paratamatusega oli leppinud ja oma ülesandeid nägi vaid pealiskaudse kava kohase agitatsiooni täitmises. Selleks korraldati komissari poolt ohvitseridele ja allohvitseridele väga labased loengud, mida andsid kas komissar ise või politrukid. Loenguist osavõtmine oli sunduslik. Ka korraldati ohvitseride ja allohvitseride naistele samasugused loengud. Loenguid andsid jällegi politrukid ja komissari määramisel, nagu praegu mäletan, leitnant Koop väeosast. Ka need loengud olid sunduslikud, kuid suurem osa naisi nendele loengutele üldse ei läinud. Tean näiteks, et minu naine terve selle aja jooksul, kus väeosas teenisin, ainult 2 korda loengul oli ja seda peamiselt komissari sundimisel. Sõduritele korraldati loenguid roodudes politrukide poolt. Abiks

politrukidele, nende eesti keele mitte oskamise tõttu, olid määratud vene keelt valdajad ohvitserid, allohvitserid ja sõdurid. Enne loenguid varustati neid vastavate materjalidega ja sunniti ettenähtud teemade kohta valmistama konspekte, mida komissar kontrollis.

Peamiseks komissari ülesandeks näis aga olevat andmete kogumine ohvitseride ja sõdurite meelsuse kohta. Sel alal näis temal väeosas töötamas eriline luurevõrk, sest aeg-ajalt kadusid üksikud ohvitserid, allohvitserid ja sõdurid väeosast jäljetult. Nagu pärast selgus, ja mille kohta toon andmed allpool, oli komissar terve pataljoni koosseisu kommunismi vastases meelsuses veendunud ja terve pataljoni koosseisu, iseäranis juhtkonda, mitte kõlvuliku leidnud punaväes teenimiseks. Mis puutub pataljoni isiklisse koosseisu, siis oli see tõesti ca 100%-liselt kommunismi vastane. Terve see olukord mõjutas väeosa sisemist elu. Oli palju omavolilisi lahkumisi ja teisi distsipliini rikkumisi. Nii pataljoni ülem kui ka komissar said selle eest kõrgemalt poolt peapesu ja meile tehti komissari poolt teatavaks, et pataljon seisab Tallinnas distsipliini rikkumiste poolest esimesel kohal. Ka püüti pataljonile survet avaldada omavoliliste lahkumiste tõkestamiseks sellega, et pataljoni koosseisule lavastati avalik kohtuistung, mille järgi ühele pataljoni sõdurile määrati 6 a. vangistust omavolilise lahkumise eest. Sellest kohtuistungist osavõtmine oli tervele pataljoni koosseisule sunduslik. See oli üldjoontes pataljoni sisemise elu üldpilt.

Kui mina, nende ridade kirjutaja, ilmusin pataljoni, kuhu olin määratud toitlusala juhatajaks (polnud selle alaga kunagi varem tegelenud), esinesin isiklikult pataljoni ülemale ja komissarile, viimasele kui venelasele vene keeles. See oli taktikaliselt vale samm, kuna minul oleks tulnud oma vene keele oskust varjata. Komissar kuuldes, et oskan vene keelt, ütles minule, et tema edaspidi minu keeleoskust ära kasutab, lisades juurde, et pataljonis kahjuks suurem osa juhtivast koosseisust vene keelt ei valda. Ei teadnud sellele komissari ütelsele rõhku panna, kuid pärast see selgus minule. Kui olin umbes üks kuu väeosas teeninud,

⁵ Endise Eesti sõjaväe liitmisel Punaarmeeaga sellest formeeritud 22. laskurkorpuse.

kutsus komissar mind oma juurde ja andis käsu majandusrühma sõduritele anda vene keele tunde. See käsk minule ei meeldinud, kuna andis lisatööd, kuid pidin käsku täitma.

Ühe kuu möödumisel, umbes märtsikuu lõpul, kutsus mind komissar jällegi oma juurde ja teatas minule, et minul tuleb samale majandusrühmale ka informatsioon-loenguid pidada jooksvate päevaküsimuste kohta ja seda peamiselt selle tõttu, et oskan vene keelt. Tundsin end olevat lõksus ja seepärast protesteerisin komissari ettepaneku vastu. Ütlesin muu seas, et loengute määramisel ei tohiks olla sundimist ja et seda tuleks teha vabal tahtel. Ka tõin ette, et olen parteitu ja Moskva käskkirjaga määratud väeossa toitlusalala juhatajaks, s.o. intendandiks, ja komissaril pole õigust mind määrata loengute pidajaks. Komissar vihastas selle peale ja andis minule lugeda ühe, nii palju kui mäletan, 1940. a. sügisel välja antud käskkirja (Timošenko või Vorošilovi), milles oli tähendatud, et üldise poliitväljaõppe taseme tõstmiseks tuleb väljaspool poliitkoosseisu määrata keskmisi või vanemaid komandöre, kes omavad autoriteeti sõdurite silmis ja kellele tuleb ülesandeks teha pidada loenguid, et sellega sõdurite silmis tõsta väljaõppe tähtsust. Käskkirja lõpuosas oli öeldud, et sarnaste komandöride määramiseks on õigus vastavatel üksuste komissaridel. Sain aru, et minul puudub alus protesteerimiseks ja seepärast muutsin taktikat, paludes komissari mind loengute pidajaks mitte määrata, põhjendades oma suure tööga toitlusalal. Selle peale vastas komissar, et temal teist isikut praegu majandusrühma peale panna ei ole ja et minul esialgu tuleb täita tema käsku.

Väljusin siis kabinetist ja otsisin kohe ülesse väeosa ülema, et tema toetust paluda, kuigi teadsin, et pataljoni ülem on väeosas ainult nn. esinduskuju, kuna tegelikult võimaks väeosas on ikkagi komissar. Väeosa ülema kohal ei olnud (tema viibis päevade viisi kusagil loengutel), selle asemel aga leidsin hoovis pataljoni ülema abi majanduse alal, minu otsekohe ülemuse kapten Saarmi. Kandsin temale ette, et pataljoni komissar määras mind oma tobedate loengute

pidajaks (tundsin kapten Saarmit lähemalt) ja küsisin, mis teha ja kas pole võimalust loengutest pääseda. Kapten Saarm vastas selle peale, et siin kuradi pesas on kõik võimalik, kuid et tema siin aidata ei saa, lisades juurde, et oled sõjaväelane ja tead ise, et käsk on käsk või ...

Sain aru, et minul tuli valida, kas käsku mitte täita ja ennast arreteerida lasta või seda esialgu täita, et aega võita ja pärast oma rahvale veel kasulik olla. Valisin viimase tee. Asusin loengute pidamisele, kusjuures rakendasin oma tegevust kahes suunas: 1) abinõude otsinguks loengute kohustusest pääsemiseks ja 2) kommunismi vastaseks pörandaaluseks tööks.

Enne oma tegevuse kirjeldamist peatun lühidalt loengute süsteemi juures. Nagu varem kokkuvõttes mainisin, peeti eestlasist loengute pidajaile, s.o. ohvitseridele, allohvitseridele ja sõduritele enne iga loengu teemat komissari või tema asetäitja poolt vastav loeng, mille möödumisel võis selgitavaid küsimusi ette panna. Nende küsimuste ettepanemisega pidi olema väga ettevaatlik, et mitte komissari vihaaluseks saada. Nende küsimuste peale saadud vastused olid väga iseloomustavad ja nende varal võis otsustada komissari või politrukide väga madalat hariduslist tasapinda. Nagu näha, olid nemad endale pähe tuupinud kommunismi võltsitud ajaloo ja mõned selle idiootse õpetuse doktriinid ja see oli kõik. Muul alal olid nemad vaid päris tumedad juurikad.

[-- --]⁶

Omale seatud kava kohaselt panin kõik rattad käima loengute kohustusest pääsemiseks. Nägin varsti ära, et mind väeosas keegi aidata ei suuda ja pöörasin selle pärast Korpuse toitlus-varustuse ülema poole. Toitlus-varustuse ülemaks oli kolonel Hinno, keda tundsin kui energilist, julget ja kommunismivastast isikut. Kandsin temale ette, et väeosa komissar sunnib mind vastu minu tahtmist loenguid pidama, mis halvab minu majanduslist tegevust (see oli ainult ettekääne, kuna kolonel Hinno ka teadis, et minul oli toitlusalal kõik korras ja et omasin tublit abilist, endist toitlusallohvitseri Marendit) ja palusin tema, kolonel Hinno kaasabi, et mina loengute kohustusest kuidagi

⁶ Mahulistel kaalutlustel ei publitseerita ühe statistika-alase vaidluse põhjalikku kirjeldust.

pääseksin. Kolonel Hinno ütles minule, et tema ei ole ka nõus, et majandusametnikke sunnitakse sarnast tööd tegema ja lubas mind aidata. Tülitasin selles asjas veel mitu korda kolonel Hinnot ja sain teada, et minu kohta on korpuse staabis kirjutatud ettekanne mind minu enda palvel loengute pidamisest vabastamiseks. Kui ka see samm ei paistnud andvat tulemusi, pöörasin väeosa arsti kapten Mardna poole, kellega minul arenes tihe tutvus ühisel kommunismi vastasel põllul (väeosa arst käis minu juures iga päev toitu proovimas ja nii saime lähemalt tuttavaks). Väeosa arst kirjutas minule minu palvel välja arsti tõenduse, et minu närvid ja tervis on täitsa korrast ära ja et vajan kohe kiires korrast tervisparanduslist puhkust. Selle arstitõendi põhjal määrati minule staabi poolt kohe puhkus ja nii palju kui mäletan, vist alates 1. maist 1941. a., kuid komissar minule seda puhkust ei võimaldanud, kuna nõudis, et mina oma loengute sarja enne lõpetaksin.

Tulen nüüd oma kommunismi-vastase põrandaaluse töö juurde. Kui komissar mind määras loengute pidajaks (kokku anti minule viis teemat: venelaste Malenkovi, Voznessenski ja äraandja Säre aruanded, kodusõda ja Soome sõda), sain aru, et temal peavad nende majandusrühma sõdurite hulgas olema "spioonid", kes temale kõik üksikasjadeni ette kannavad, sest teisiti ei olnud see minu arvates võimalik, võttes arvesse, et tema, komissar, mind üldse ei tundnud ja teadis, et mina kommunist ei ole ja parteis ei seisa. See asjaolu selgus juba esimesel loengul. Ma panin tähele, et komissar oli ennast kahekordse luurevõrguga kindlustanud. Nimelt istus minu loengute ajal, milliseid andsin staabi saalis, raamatukogu hoidja reamees Kuulmann, rahvuselt juut, alati oma tööruumis. See tööruum asus saali kõrval ja sinna kostis iga sõna. Sama raamatukogu hoidja juut Kuulmann paistis olema komissari suur usaldusalune ja olin arvamusel, et tema minu loenguid jälgib. See selgus ka pärast ühel komissari informatsioon-loengul, mis käsitas loengute pidamise tehnikat. Selle loengu pealtkuulajaks oli ka nimetatud juut Kuulmann, kes pärast loengu lõppu sõna võttis ja minu loenguid kritiseerima hakkas, tuues ette näiteid, kuidas loenguid ei tohi pidada. Ka juhtis tema

tähelepanu sellele, et mina lubavat sõduritele konspekte koostada pliiatsiga ja neid suuremat ei kontrolli, mis olevat väär samm. Eeltähendatust selgus minule, et minu aimdus oli õige ja et nimetatud juut oli üks minu loengute jälgijatest. See asjaolu selgus alles pärast, kuid nagu eelpool tähendasin, olin kindel, et mind jälgitakse ja selles veendusin kohe esimesel loengul.

Algasin loengut sissejuhatava kõnega, milles seletasin sõduritele, et mina algasin loengut komissari käsul, täites kui sõjaväelane käsku ja et nemad kui sõjaväelased peavad sellest aru saama ja niisamuti käsku täitma. Edasi ütlesin, et meie oleme kõik ühiselt eesti rahva liikmed ja sellistena peame praegusel raskel ajal kokku hoidma ja mitte liig palju lobisema, kuna lobisemine võib meile kõigile kahju tekitada. Rohkem öelda ei julgenud, kuid pidin pärast nendegi sõnade eest komissarile aru andma, millest järeldasin, et spikid pidid olema loengul ja et tuleb väga ettevaatlik olla. Ka selgus minule sealsamas komissari alatu võte – mikspärast tema mind loengute pidajaks oli määranud. Loengutel oli kombeks, et sõduritel oli õigus kõiksugusi küsimusi ette panna ja vaielda. Kui loengut pidas mõni politruk, siis muidugi eesti poisid küsimusi palju ülesse ei seadnud. Määrates aga mind loengute pidajaks, olid poisid julged, tundsid ennast omavahel ja hakkasid kõiksugusi asju rääkima, mis oli väga ohtlik, sest poisid ei saanud aru, et iga nende sõna komissarile ette kantakse ja et komissaril on siis selge pilt iga mehe isikliku vaate kohta. See oli veel eriti ohtlik selle tõttu, et nagu eelpool mainisin, tihti väeosast mehi teadmata kuhu viidi. Otsustasin siis selle komissari ohtliku võtte vastu võidelda.

Esijoonel keelasin oma toitlusala mees-tele loenguil ühtegi küsimust üles seada ega loenguil vaielda. Sama võtet võtsin tarvitusele ka teiste meeste kohta, katsudes loenguil nii talitada, et mehed minule ühtegi küsimust ülesse ei seadnud. Kui seda mõni mees siiski tegi, siis oli kindel, et teda pärast nelja silma all hoiatasin või tema ülemuse juurde läksin, kellele selgitasin, et nende mees loengul ennast ära andis ja seega hädaohtu sattus, seletades, et komissarile kõik ette kantakse, ja nõudes, et mehi tuleb iga hinna eest hoiatada. Käisin,

kuigi see keelatud oli ja mina hädaohtu sattusin, mitu korda vastavate ülemate – vooikraami varustise ülema administratiiv-kapten Rõigase ja lahingvarustise töökoja ülema leitnant Möldre juures sarnase jutuga ja hoiatasin neid korduvalt. Mõlemad ohvitserid olid eesti mehed ja mina usaldasin neid. Sõdurid, kellele loenguid pidasin, olid teadlikud selles minu tegevuses, kuid pean kahjuks ütleva, et üks osa sõdureist minust aru ei saanud ja ei taibanud, et nendele ülemuse kaudu antud hoiatus oli tehtud nende huvides ja ainuke õige samm meeste hädaohust pääsemiseks. Sellisest meeste arusaamatusest toon ette järgmise näite.

Sõdurite hulgas, kellele loenguid pidasin, oli reamees Altväli kraamilaost. See mees oli väga aus ja tuline kommunistide vihkaja. Ühel loengul, vist äraandja Säre aruande alal, tõusis tema püsti ja ütles, et see kõik on vale. Mees oma õiglas vihas ei taibanud, kuivõrd tema ennast ära andis ja hädaohtu sattus. Ka mina olin väga rumalas olukorras ja katsusin asja sellega sumbutada, et Altväljale teiste sõdurite ees korraliku peapesu tegin ja ütlesin, et sellest järeldusi teen. Tegelikult läksin aga kohe pärast loengut Altvälja ülemuse, administratiiv-kapten Rõigase juurde ja nõudsin, et Altväljat tuleb hoiatada ja temalt nõuda, et tema tulevikus loenguil asjata ei räägiks. Juhuslikult tuli Altväli sealsamas meist mööda ja mina kutsusin teda oma juurde, noomides teda oma ettevaatamatuse pärast. Selle asemel, et minust aru saada, hakkas Altväli aga ennast õigustama. Selle peale katkes minul kannatus ja mina ütlesin Altväljale, et tema, Altväli, on tobe ja et tema niigi palju aru ei saa, et mina teda püüan päästa ja ainult silmakirjaks näitlen. Minul on veel praegu meeles, missugused imestanud silmad tema selle peale tegi ...

Lõpetades käesolevat teemat, lisan juurde, et ühel päeval mai kuu keskel 1941. a. mind komissar oma juurde lasi kutsuda ja minule järsult ütles: “Andke oma loengute materjal üle raamatukoguhoidjale Kuulmannile.” Kui veel viivuks seisma jäin, ütles tema veel: “Minge, mis Teie veel ootate.” Sain aru, et komissarile oli vist ettekantud minu tegevusest ja olin seepärast ärevil. Läksin kohe väeosa staabiülema juurde ja seletasin viimasele, et komissar on

mind loengutest vabastanud ja et nüüd pole takistust minu puhkusele minekuks. Sain ka kohe puhkust ja sellega lõpetasin oma loengute pidamise väeosas. Pean siinjuures mainima, et kartsin sellest päevast peale enda arreteerimist ja minule näib praegu, et varem või hiljem oleks mind arreteeritud. See minu oletus näib osaliselt ka sellega põhjendatud olevat, et minu isiklised ülesvõtted leiti Tallinna tribunallis. Neid toimetas minu kätte elektrimontöör Vanamõlder, kes teenib Tallinna Omakaitse staabis. Leidja Vanamõldri seletuse järgi olla seal ka teiste ohvitseride pilte olnud ...

Kui puhkuselt tagasi tulin, oli sõda algamas. Minu väeosa oli tol ajal Värskas laagris ja mina sõitsin kohale raudteega. Laagris sain ka teada, et suur hulk väeosa ohvitseride on arreteeritud ja kuhugi ära viidud ja minule näis, nagu kardaksid seda saatust ka kõik teised ohvitserid. Käidi nagu kikivarbail ringi ja sosistati enda vahel. Samal päeval, kui väeossa ilmusin, sõitis väeosa suure kiirusega Tallinna poole. Sõit algas öösel ilma hoiatamata ja enda asjade pakkimiseks ja väeosa varanduse pakkimiseks anti ainult ½ tundi aega. Mäletan, et asjade pakkimisel valitses igavene segadus ja igauks kiirustas nagu sai. Pärast nähti ära, et kõike ära paigutada ei suudeta ja jäeti üks osa sõdureist kohale, järel jäänud varanduse hooldajaks. Pärast, kui varandus oli autodele laaditud ja sõdurid oma kohtadele paigutatud, sõideti maanteele ja seal oli aega küll, kuna meil tuli seal tundide viisi oodata ja sõit läks lahti alles hommikul. Sõidu sihti meile ei öeldud, vaid seda peeti täieliseks saladuseks. Alles sihile jõudes nägime, et see oli Ambla juures metsas. Siinjuures pean mainima, et täpset asukohta keegi ei teadnud ja meie autod sõitsid mitu korda Ambla ja Tapa vahet, enne kui meie asukoht meile kätte näidati, õigemini meie poolt ülesse otsiti.

Ambla metsas asus ka korpuse staap ja meil tuli metsas laager üles lüüa. Mina isiklikult sain metsas olla vaid mõni päev, kuna mina ühes teiste ohvitseridega, väeosa ülemaga ja komisariga Tallinna sõitsin mobilisatsiooni tööde teostamiseks. Tallinnas anti igapäevale meist mõni ülesanne. Mina näiteks olin määratud hobuste vastuvõtjaks Pääskülas. Töötasime siin

mõni päev, kui järsku ühel ööl meile kodusse järele tuldi ja staapi kutsuti. Staabis teatas meile komissar, et meil kõigil tuleb kohe teele sõita, asukohta nimetamata. Vahepeal anti staabis ette autod ühes toidumoonaga, mille laadimist autole teostas minu abi toitlusalal, ja meie kõik, eesotsas väeosa ülema major Vingisaarega asetustime autodele. Autodele paigutati ka kõik sõdurid, kes Tallinna kasarmute valveks olid maha jäetud, ning sõit läks meile teadmata suunas lahti.

Sihtkohta jõudes selgus, et see oli Nõmme jaam. Jaamas anti meile üks kaubavagun ette, millesse meid kõiki, kokku 80 meest ja toidunaised, paigutati. Nimetatud vagun seisis jaama ees terve öö ja ka teine päev. Keskpäeva aegu anti järsku minule ja administratiiv-kapten Rõigasele käsk Tallinna väeosa asupaika sõita. Enne Tallinna sõitmist oli minul väeosa ülema major Vingisaarega nelja silma all kõnelus. Major Vingisaar küsis minult, kas mina tean, mikspärast mina Tallinna sõidan ja kui mina seda eitasin, palus tema, et mina võimaluse korral teda informeeriksin, mis Tallinnas sünnib. Ühtlasi näitas minule major Vingisaar ühe temale antud ettekirjutuse, millega temale kästi ühes väeosaga teele sõita, sihtkohta nimetamata. Selle ettekirjutuse esimesed 4 rida olid masinakirja "x" tähtedega täiesti läbi kriipsutatud, kuid major Vingisaar ütles minule, et tema on öö läbi seda teksti uurinud ja temale selgunud, et selle teksti järgi tuleb temal ühes väeosaga sõita uue tehnika omamiseks Staraja Russa rajooni. Lubasin major Vingisaare soovi täita ja sõitsin ühes kapten Rõigasega Tallinna.

Siin selgus meile kohe, mikspärast meid ära saadeti. Väeossa olid saabunud reservlased Venemaalt ja oli alanud väeosa komplekteerimine ainult venelastega. Ilmusin väeosa ülema ajutise kohusetäitja kapten Klesmenti juurde, kes oli venestunud eestlane, ja küsisin temalt, mikspärast meid on Tallinna tagasi kutsutud ja kas meid on siis määratud korpuse sidepataljoni teenistusse, ühtlasi avaldasin mina soovi ühes teiste eestlastega meile määratud sihtkohta sõita. Minu küsimuse peale vastas kapten Klesment avameelselt, et mitte üks väeosa teeninud eestlasest ei jää väeosa juurde, vaid saadetakse 100%-liselt mujale ja et see käsk

tulnud vastava ettepaneku peale kõrgemalt poolt. Ühtlasi teatas kapten Klesment, et minul ja administratiiv-kapten Rõigasel tuleb nii kaua väeosas olla, kuni vastavad eriteadlased Venemaalt saabuvad, mis võib iga päev sündida, kuna see mobilisatsiooniplaanis ettenähtud. Seni, ütles kapten Klesment, tuleb teil, s.o. minul ja administratiiv-kapten Rõigasel, mehi toidustada ja riietega varustada. Lisaks siin ettetoodud kapten Klesmenti sõnadele tahan juurde lisada, et see ettepanek eestlaste väeosast ärasaatmise kohta oli minu arvates kindlasti tehtud pataljoni komissari poolt, põhjusel, et tema oli veendunud terve pataljoni koosseisu kommunismi-vastases meelsuses, nagu see mainitud minu käesoleva kirjelduse alguses.

Asusin siis oma ülesannete täitmisele, kuid tegin seda vastumeelselt, püüdes tegutseda "kahjurina". Ka olin teinud otsuseks esimesel soodsal juhul väeosast omavoliliselt lahkuda, halvates enne seda väeosa tegutsemist toitlusalal. Seda oli minul kerge täita, sest toitlusalal valitses kirjeldamatu segadus, mida ise veel tahtlikult süvendasin. Olin üksinda väeosas, kuna abi oli Nõmme jaamast kuhugi Narva poole saadetud. Üks osa väeosa mehi oli Ambla metsa ja teine osa Värskla laagrisse jäänud. Ambla metsas viibisid minu eestlastest kirjutaja ja kokad ja sinna metsa olid jäänud ka minu arvestamise raamatud, mida enam keegi edasi ei pidanud. Amblast sõitsid tihti minu mehed toitainete järele Tallinna ja andsin neile toitainete nõudmisi ja toitaineid ilma kontrollita kätte. Seda "tohu va bohu" aitas veel süvendada minu käsutusse määratud venelastest toitlustusmeeskond, kel polnud absoluutselt aimu toitlustamisest. Ka väeosasse saabunud venelased aitasid kaasa üldisele segadusele. Need mehed olid väga näljased ja üks osa neist hiilis söögisaali teist ja kolmandat korda sööma. See oli selle tõttu võimalik, et söögisaal oli väike ja tuli mitmes vahetuses süüa. Ka oli sarnane teguviis selle tõttu võimalik, et venelased ise korda ei pidanud. Minul on sellest ajast meelde jäänud, et juba esimesel päeval kadusid söögisaalist kõik lusikad ja venelastel tuli kas kausist lõrpida või varastatud lusikatega süüa. Ka mäletan, et igavene kisa oli alati teeveega, mida alati puudu tuli, kuigi seda mitu katlatäit lasin valmistada.

Sarnane segadus ei valitsenud mitte ükski minu juures, vaid kõikjal. Viibisin parajasti väeosa staabis, kui sisse astus pataljoni ülema ajutine kohusetäitja kapten Klesment ja käsa laiali laotades väeosa komissarile vene keeles ütles: “*mobplan sbit*” (“mobilisatsiooniplaan nurjatud”). Seda teadet oli pataljoni ülema ajutine kohusetäitja saanud parajasti korpuse staabist raudteede liikumise kohta ja selle tulemuseks oli, et väeosale enam täiendusi ei saanud. Oli ettenähtud ca 500 meest, tegelikult aga oli vähe üle saja inimese. Selle tõttu ei tulnud minule ja administratiiv-kapten Rõigasele asetäitjaid ja meil tuli paratamatult edasi tegutseda. Ilmus vaid uus pataljoni ülem, üks väikest kasvu prillidega major, kelle nime ei mäleta. Ka ilmusid väeosasse, nähtavasti antud käsu kohaselt, Amblasse ja Värskasse maha jäänud ohvitserid ja sõdurid.

Eesti meeste saabumisel tekkis minul mõte, kas ei oleks võimalik organiseerida mässu, kuid sarnase võimalusega olid ka venelased arvestanud ja eestlastele laskemoona ja relvi mitte välja andnud (eestlaste all on mõeldud sõdureid, ohvitseridele olid välja antud Nagaanid ühes 14 padruniga) ning paistis silma, et eesti mehi valvati. Siinjuures tuleb ka mainida, et varemalt Nõmme jaamast teele saadetud eesti sõduritega talitati samuti. See mässu tekkimise mõte oli ka teistel ohvitseridel, sest mäletan, et minu juurde tuli leitnant Palm (tuli frondil üle sakslaste poole ja viibib praegu Tallinnas) ja sõnas, et tuleks teha revolutsiooni. Sellest tuli aga loobuda, silmas pidades eesti meeste väikest arvu ja olukorra lootusetust.

Pärast eesti meeste saabumist järgnesid sündmused üksteisele väga kiiresti. Paistis selgesti, et kõik käsud olid antud rutates ja ilma plaanita. Mäletan, et vist järgmisel päeval pärast eesti meeste saabumist, s.o. 1. juulil, saadeti üks osa eestlasi “teadmata kuhu”. Minule anti käsk viia meestele toitu Kopli kaubajaama ja nägin, et seal oli terve ešelon sõiduvalmis. Kohal näis olevat ka korpuse staap. Väeosasse jäid seega ainult venelased, eriteenistuse ülemad: mina, administratiiv-kapten Rõigas, lahingvarustise ala ülem leitnant Mölder, raadiojaamade ülem leitnant (kapten) Loog, kooli ülem kapten Reinlo ja mõned teised

ohvitserid ja sõdurid. Nagu näha, oli komissar sunnitud täienduste mitte saabumisel meid kõiki väeosasse jätma.

Järgmisel päeval, s.o. 2. juulil 41. a., andis komissar minule käsu 5 päeva toidumoon veoautole laadida ja sõiduks valmis olla. Taipasin, et väeosa evakueeritakse ja et nüüd on aeg saanud aktiivseks tegutsemiseks. Minu kava oli ühes autoga ja toitainetega metsa sõita, jättes väeosa ilma toiduta ja tehes teda niiviisi võitlusvõimetuks. Minnes toitluslaos juurde, oli seal üks veoauto venelasest autojuhiga juba ette antud, kes oli minule vastuvõtmatu. Silmasin seal samas eesti autojuhti Elmar Mülleri (tundsin teda kui julget ja kommunistivastast isikut), kellel oli juba koorem mingit sidevarustust peal. Hinnates olukorda, andsin sealsamas kohe korralduse, hoolimata kohaloleva politruki vastuseisemisest, autode ümbervahetamiseks ja koorma ümberlaadimiseks. See teostus ja autojuht Mülleri autole laaditi toiduvarustust. Siinsamas pean märkima, et autojuht Müller minu kavatsusest kohe aru sai, kuna tema minule tähendusrikkalt silma pilgutas. Toiduvarustist lasin autole peale laadida omal äranägemisel, väljudes seisukohalt, et autoga metsa sõidan. Peale koorma laadimist lahkusin kohalt ja kui pärast tagasi tulin, oli autojuht Müller kadunud ja autod jällegi uuesti ümbervahetatud. Minu küsimuse peale, kes seda tegi, öeldi minule, et komissar käskinud. Sain aru, et mind on valvatud ja et minu kavatsusele kriips peale tõmmatud. Siinjuures pean tähendama, et peale autojuht Mülleri oli ka kadunud minu laohoidja eestlane Ajalik, keda vahepeal oma lattu sokutasin. Sain kuulda, et komissar käskinud minu korraldusse anda ainult venelasi ja mitte ainustki eestlast. Ülaltähendatud minu kava kohta pean siin tähendama, et see oli täiesti reaalne ja läbiviidav ja seda kava teostaski autojuht Müller, sõites autoga teelt kõrvale, misjuures temal läks korda ühes autoga sakslaste poole üle minna (autojuht Müller elab praegu Tallinnas, V. Ameerika 35).

Pärast oma kavatsuse luhtanimist võtsin oma juurde kõik väeosa tähtsamad dokumendid toitlusalal ja toidu nõudmiste raamatu, kavatsusega nendega metsa põgeneda. Sellest kavatsusest rääkisin samal õhtul veel oma

naisele ja emale, kes mind Narva maanteele, väeosa asukohta, saatma olid tulnud. Ütlesin neile, et minu Nagaanis on 7 padrunit ja kui muidu ei lähe, siis lasen nendega 7 kommunisti maha. Ühtlasi käskisin naisel kodusse mitte enam minna, vaid ennast mujal kusagil varjata.

Teele asusime öösel vastu 3. juulit autodega. Enne teele minekut tuli minu juurde üks politruk ja nõudis minult lao võtmete üleandmist. Andsin üle vaid pealao võtmed, kuna teiste ruumide ja keldrite võtmeid mina üle ei andnud ja nende asukohti ei nimetanud (Tallinna ühes sakslastega tulles rääkisin pärast sellest Omakaitse staabi majandusmeestele ja juhatasin vastavad ruumid kätte).

Teel oli meil esimene peatus 13 km Jõhvi taga Pühajõe juures, kus korraldati lõuna andmist. Sellel peatuspaigal selgus, et kõik autod ei olnud kohal ja puudus nimelt autojuht Mülleri auto ühes leitnant Möldriga ja leitnant Einilaga ning osa meestega.⁷ Seda autot käis komissar otsimas, kuid ei leidnud. Sel vaheajal käisin mina eesti meestega vestlemas ja tegin kihutustööd metsa põgenemiseks, seletades, et on lollus kommunistide poolt võidelda ja öeldes, et Alutaguse metsad on juba varemalt meie esivanemaid päästnud. Pean ütleva, et selle mõttega olid, niipalju kui mina nägin, kõik päri ja sellest räägiti omavahel lausa avalikult. See jutt aga vaibus kohe, kui mõni politruk või kahtlane isik juurde tuli. Märkasin ka oma rahulduseks, et üks osa eesti sõdureid olid jäljetult kadunud, nende hulgas ka kõik minu eestlastest toitlusala mehed, kes olid minust eraldatud teisel autol. Ka komissar märkas meeste kadumist ja lasi asukoha vene sõdurite poolt ümber piirata.

Mina isiklikult kohe ära ei jooksnud, kuna varitsesin võimalust komissariga arvete õien-damiseks, kuid seda võimalust ei tulnud, kuna komissar oli väga ettevaatlik ja liikus ainult maanteel, saadetuna politrukide poolt. Minu isiklikke asju olin vahepeal autolt maha võtnud ja metsa tiheda kuuse alla peitnud. Pidin seda tegema mitte kaugel maanteelt, kuna üks po-

litruk nimega Klemenko kõik see aeg minul kannul käis ja mind jälgis.

Vahepeal püüdsin ühise põgenemise vajaduses veenda ka administratiiv-kapten Rõigast, kuid viimane ütles, et praegu pole soodus moment, kuna mets ümberpiiratud ja et tema ei jaksa joosta. Administratiiv-kapten Rõigase õigustuseks pean ütleva, et see oli tõesti tõsi, kuna tema oli väga suur ja korpulentne härra. Püüdsin siis sama mõttega läheneda leitnant (kapten) Loogile, kuid see ebaõnnestus selle tõttu, et väeosa asupaika ilmus parajasti korpuse sideülem major Isotamm, andes edasi mingit operatiivkäsku, mille täitmiseks leitnant (kapten) Loog raadiojaamade autodega kusagile Narva poole saadeti. Siinjuures pean tähendama, et pöörasin ka major Isotamme poole, hetkel kui tema ükski oli, ja küsisin tema arvamist olukorra kohta, öeldes omalt poolt, et kõikse õigem on vist metsa joosta. Major Isotamm ütles selle kohta, et tema ei usu tervet seda janti ja ootab samuti parajat momenti ära kadumiseks (major Isotamme kohta kuulsin, et tema on Eestisse saabumas).

Lühikest aega pärast seda kõnelust sõitsid Tallinna poolt meie asukohta mõned autod, millel oli viimane osa linna jäänud staabi meestest, nende hulgas ka minu poolt varemalt mainitud juut Kuulmann. Kohe pärast seda andis komissar ootamatult käsu autodele asuda. Minu toiduvarustise auto juurde tõi komissar isiklikult ühe püssimehe (venelase) ja ütles minule, et see on teine autojuht (isiklikult kahtlesin selles). Kui üks ära väsis, siis sõidab teine. Sain silmapilkselt aru, et nüüd on viimane hetk tegutsemiseks ja et ei ole aega enam ootamiseks. Võtsin kohe sineli maha, kuna see takistas jooksmist (minu sinel oli tuliuis ja seda sinelit nähti pärast Venemaal, kapten Saarmi üteldes, ühe venelasest autojuhi seljas, kes küsimuste peale vastanud, et tema sineli minult ostnud) ja rebisin oma gaasimaski kandekotist välja ja asetasin kandekotti vähe toidumoona ning oma erapüksid, mis mul olid varem valmis pandud (erapintsak ei läinud kandekotti). Varem mainitud väeosa

⁷ Leitnant Arnold Möldri juhtimisel pages ühel veoautol kokku 20 meest, kes sõitsid Pärnumaale, varjasid end seal ja ilmusid 8. juulil samal päeval loodud Pärnu Omakaitse ülema käsutusse.

dokumendid ja nõudmiste raamat olid minul juba varemalt kaarditaskus.

Hüppasin siis auto pealt maha ja sammusin mööda maanteed Narva linna suunas viimase välja pandud posti juurde. Kuulsin, et mind hüüti tagant, kuid püüdsin ennast mitte reeta, käies tasasel sammul, käed püksitaskus. Posti juurde jõudes, mis oli metsa sees maantee ääres, hakkasin posti vene keeles söimama, süüdistades teda selles, et tema hooletult oma kohustusi täidab ning just praegu ühe mehe läbi lasknud. Vaheajal olin oma Nagaani välja võtnud ja kasutades postil seisva venelase kohmetust, lõin temale Nagaani päraga vastu pead (ei tahtnud pauku tekitada), ise kõigest jõust metsa põgenedes.

Jookstes nii kogu aeg, jõudsin metsas umbes 3 km sündmuse paigast eemal oleva üksiku talu juurde ja astusin sinna sisse, Nagaan käes. Talu elanikud – Georg Smithi'i perekond võttis mind vastu esialgu umbusaldusega, pärast aga, kui oma dokumendid olin näidanud, usaldasid nad mind ja noor peremees andis minule oma isa kuue. Samas talus põletasin ka pererahva juuresolekul kõik väeosa dokumendid ja nõudmise raamatu, mis punaväes kehtiva korra kohaselt väeosale palju sekeldusi tõi, kuna ilma raamatuta ei saadud kuskilt toitu ja uut raamatut võis saada ainult armee staabist.

Talust lahkusin erariietes samal õhtul, jättes sinna kõik oma kroonu riided. Öösel leidsin väeosa asukoha ülesse ja nägin, et seal enam ühtegi autot ja inimest ei olnud. Minu isiklikud asjad seljakotis olid aga ära viidud, millest järeldasin, et minu tegevust jälgiti ja pandi tähele ka minu asjade peitmist. Pean siia juurde lisama, et asjade otsimise ajal minu poolt sõitsid maanteel vahetpidamata laaditud autod Narva poole. Ka märkas mind üks ratsaväe patrull (3 meest), kes aga minule metsa ei julgenud järele tulla.

Kui olin veendunud, et minu asjad ära viidud, lipsasin üle maantee, läbistasin Pühajõe ja siirdusin lõuna poole. Sattusin esialgu soodesse ja rabadesse ja võtsin siis teise kursi. Raudtee ääres sattusin mingisuguse hävituspataljoni tule alla, kuid minul õnnestus pääseda. Kolmandal päeval leidsin kusagil heinamaal küünis Toila jaama läheduses kaks oma väeosa sõdu-

rit: reamehed Pedaniku ja Kaigase, mõlemad Tarvastust. Mehed olid täies sõduri mundris (sinelid ja seljakotid) ning püssidega varustatud. Samuti oli neil ka laskemoona, mis leitnant Möldri vahetalitusel neile kätte antud. Võtsin need mehed endaga kaasa, siirdudes lõuna poole. Teel käisin mina erariietes küla sees toitu hankimas, kuna sõdurid ootasid metsas. Nii saime Puru külani 6 km lõuna pool Jõhvit.

Puru külas elasime mõni päev kellegi Ilvese talus ja sealt läks minul korda luua sidet ühe metsameeste grupiga, kes elasid samas külas olevas Pussi talus. Seda ühendust läks minul korda luua ainult selle tõttu, et nende metsameeste hulgas oli kolonel Kalberg (praegu intendant Tallinna Omakaitse staabis), kes mind isiklikult tundis ja kelle vahetalitusel meie nende grupiga liitusime. Peale kolonel Kalbergi olid selles grupis veel kapten Piirsalu (pärsine Jõhvi Omakaitse ülem), allohvitser (punaväes leitnant) Artna, mõned tankitõrje divisjoni sõdurid ja kaks autojuhti Jõhvist. Need mehed olid suuremalt osalt varustatud püstolitega ja mõned nendest omasid ka püsse. Selles grupis oli varem rohkem mehi olnud, kuid üks osa neist oli siirdunud Tallinna suunas. See grupp oli omale ülesandeks seadnud kaitsta talusid võimalike rüüstamiste eest taganevate väeosade riistmete ja üksikute sõdurite poolt ning selle teostamiseks oli ka side loodud endise Jõhvi Kaitseliidu instruktoriga lipnik Ranniku grupiga, mis asus mõni km eemal metsas nn. "Jahi lossis" (metsa ehitatud väike palkmaja). Viimaks nimetatud grupp omas ligi 20 relvastatud meest. Ka sigines Puru külasse kolmas grupp, küla oma relvastatud meestest, kelle liikmed aga esialgu üksikult taludes magasid.

Kõik need grupid olid sunnitud olema teineteisest lahus vastavate ruumide ja toitainete puudusel. Ka ei tohtinud külas liig suurt tähelepanu äratada. Mäletan, et meie grupi taluperemees oli lõpuks hädas toiduainete hankimisega ja neid tuli mujalt juurde tuua. Ka puudusid vastavad sõjariistad ja üksikud grupid käisid öösiti Tartu maantee ääres varitsemas üksikuid autosid ja sõdureid sõjariistade hankimiseks. Ka mõeldi välja sõjariistade saamiseks kõiksugusi trikke. Nii oli lipnik Ranniku grupp heinamaale oma maja ette laotanud valgetest

riideribadest suure haakristi ja sinna alla sõnad "Bitte Flinten", lootuses, et Saksa lendurid neile laskeriistu maha viskavad. Kuid vaatamata kõigile neile raskustele oli nimetatud gruppidel väga suur moraalne tähtsus ümbruskonnas. Taluperemehed tundsid enda seljatagust kuidagi kindlustatud olevat ja nende gruppide olemasolu tõttu ei täitnud mobilisatsioonikäsku ega ei andnud ära ka oma loomi, kuigi selleks käsud kätte anti. Ka võeti meie gruppide "kaitse alla" mitusada mobiliseeritud, kes Toila jaamas rongilt maha hüppasid, kui Saksa lendurid rongi pommitanud. Neid mehi saadeti metsa lipnik Ranniku grupi lähedusse ja mahutati seal ümbruskonnas olevatesse küünidesse.

Nii läks päevast päeva ja olukord muutus aina raskemaks, kuna vene väeosad koondusid järjest rohkem Jõhvi rajooni ja sinna asus lõpuks ka armee staap. Vastavat informatsiooni saime kapten Piirsalult, kelle naine teenis Jõhvi keskjaamas ja kelle vahetalitusel kapten Piirsalul läks korda pealt kuulata vene väeosade ametlikke kõnesid. Siin ei tahaks jätta mainimata, et üldise olukorra kohta informatsiooni saamiseks ning side loomiseks teiste gruppidega saadeti välja luuremehed, kellele tehti ka ülesandeks vene väeosasid nii palju kui võimalik kahjustada ja tagalas telefonitraate läbi lõigata, mis jõudumööda teostati.

Kuna sakslastest midagi veel kuulda ei olnud, otsustasid kolonel Kalberg, mina ja allohvitser (leitnant) Artna siirduda lõuna poole kavatsusega läbi frondi sakslaste poole üle minna. Võtsime endaga kaasa ka minuga koos tulnud reamehed Pedaniku ja Kaigase ning veel ühe eraisiku rongilt põgenenute hulgast, kes kaasa tulemiseks soovi avaldas. Saime ka takistuseta ületada kahte maanteed, kuid Tartu maantee ületamisel lõuna pool Pagari maanteed oli takistus, kuna seda maanteed valvati hoolsalt vene sõdurite poolt ja pidime maantee ületamise katsel, vaatamata minu poolt teostatud luurekäigule, peaaegu lõksu langema. Olin esimesena maanteele jõudmas (teised järgnesid umbes 20-sammuliste vahemaadega), kui juhuslikult tagasi vaadates nägin, et mind kolonel Kalbergi poolt tagasi kutsutakse. Tagasi minnes seletas minule kolonel Kalberg, et kaasa võetud eraisik oli maantee

ääres kusagil põõsa juures kahte sõdurit magamas näinud. Võtsin siis allohvitser (leitnant) Artnalt pikksilma ja hiilisin tagasi. Pikksilma abil nägin märgitud kohal tõesti ühte sõdurit magamas. See nähe oli imelik, kuna eraisik kinnitas, et tema on kahte näinud ja avaldasin seepärast arvamist, et tuleb sügavamale metsa tagasi tõmbuda, millega ei olnud nõus kolonel Kalberg. Vaidlesime just selle üle, kui järsku meie pihta igast küljest kiirtuli avati.

Tänu tihedale metsale läks meil korda ilma kaotusteta metsa tagasi tõmbuda ja seal otsustasime oma endise grupi juurde tagasi minna. See otsus tehti peale põhjalikku kaalumist, kuna nägime, et maanteed olid kõik valve all ja et sakslasi polnud kusagil. Ka ei kuulnud meie mingit lahingumüra, millest oletasime, et sakslased Tartu maanteed kaudu üldse edasi ei tungi. Läksime siis tulnud teed tagasi ja jõudsimme ka õnnelikult lipnik Ranniku grupi juurde, kuhu lipnik Ranniku ettepanekul jäime. Mõni päev pärast seda tuli meie grupi juurde leitnant Uusimaa, kes teenis minuga ühes korpuse sidepataljonis, ja teatas minule, et tema koos leitnant Põllusaarega (ka samast pataljonist) on rongilt maha hüpanud ja tema viibivat nüüd kusagil grupi juures Narova jõe suunas. Ühtlasi teatas leitnant Uusimaa, et tema tulnud siia toitainete järele, kuna nende grupi asupaigas pole toitaineid saada. Leitnant Uusimaa kutsus ka mind oma grupi juurde, kuid mina ei läinud. Minu asemel läks aga kolonel Kalberg, lootuses üle Narova jõe sakslaste poole üle minna.

Vahepeal aga arenesid sündmused. Puru külasse ilmusid 2 veoautot täis vene sõdureid, millest 1 veoauto peatus seal talus, kus meie grupp varem asus. Arvasime kõik, et siin on äraandmisega tegemist ja otsustasime ka omast asukohast lahkuda, kuid see jäi kahjuks kohe tegemata. Mõni päev pärast seda jooksis meie grupi maja juurde üks välja pandud post ja teatas, et tema on metsas näinud ühe ratsamehe roheline mütsiga. Seda ratsameest läksid kohe püüdma 8 meie grupi meest, kuna teised rahulikult kohale jäid. Korraga kuulsime oma asukoha läheduses käsigranaatide plahvatusi ja automaattuld. Haarasime siis igauks kohe oma relvad ja jooksime oma meestele appi. Mäletan, et järgnesin kohe kapten Piirsalule ja lipnik

Rannikule, kes jooksid kõrvale heinamaale kavatsusega sealt metsa tungida ja vaenlase seljataha jõuda. Minule järgnesid allohvitser (leitnant) Artna, minu väeosa sõdur Kaigas ja teised, kokku 8 meest. Minul on veel praegu selgesti meeles, kuidas üle lageda heinamaa metsa juurde jõudsimise ja seal üle lattaia ronisime, kui järsku meie pihta metsast umbes 20 m kauguselt kiirtuli avati. Mäletan, et meie kõik korraga üle lattaia tagasi heinamaale põgenesime ja minul on veel praegu arusaamatu, kuidas see võimalik oli, et kuulid ühtegi meist ei tabanud. Kohe pärast seda hakkasid paugud ja käsigranaatide plahvatusi kostma igast suunast ja saime aru, et oleme mõne suurema väeüksuse poolt ümber piiratud.

Läbistasime seepärast kohe vastasoleva, teises suunas, metsa ja peitsime ennast metsa servas olevasse madalasse võsastikku. Sealt kuulsime varsti vene keele rääkimist enda lähedal ja nägime ka üksikuid sõdureid, kuid meid keegi tähele ei pannud. Olime võsastikus umbes paar tundi ja pärast paukude vaikimist väljusime võsastikust ja tegime luuret. Nägime, et kõik küünid ümbruses olid ühes heintega maha põletatud ja meie "lossi" läheduses heinamaal leidsime ühe mobiliseeritud mehe laiba. Oli näha, et mees oli saanud jalgadesse haavata ja pärast püssitikkude löökidega metsikult surmatud. Läksin ka ühes reamees Kaigasega ja ühe külamehega meie "lossi" juurde. Ka see oli maha põletatud ja ühes sellega ka kõik meie asjad hävitatud.

Nagu pärast selgus, oli meie asukoht kahe väeüksuse poolt ümber piiratud, kes kohale tulid kahest erisuunast, misjuures neile teed kätte juhatas üks Puru küla kommunist, kes pärast Puru küla meeste poolt tabati. Kokku said ärapõletatud 11 heinaküüni ühes heintega ja meie "loss". Ka leiti metsas veel 4 mobiliseeritud meeste laiba. Meie grupi meestest jäi kaduma 1 mees ja tema saatus jäigi meile teadmatuks. Haarajatest said surma 2 meest ja 1 raskesti haavata.

Pärast seda sündmust elasime lahtises metsas, kusjuures saime luureandmeid, et venelased katsevad korraldada suuremat haarangut. See jäi aga täitmata, kuna mõne päeva pärast sakslased vallutasid Jõhvi. Kohe samal

päeval läksime meie metsamehed kõik Jõhvi ja algas Omakaitse organiseerimise töö.

Jõhvi Omakaitse ülemaks määrati kapten Piirsalu ja Virumaa Omakaitse instruktoriks lipnik Rannik, mõlemad meie metsameeste grupist. Mina aitasin sellele tööle kaasa nii palju kui suutsin ja kuna oskasin saksa keelt, käisin lipnik Rannikuga Saksa vägede esindajate juures tarvilikke lubasid hankimas. Muuseas aitasin muretseda luba relvade kogumiseks Omakaitsele lahinguväljadelt ja käisin isiklikult lahinguväljadel surnud venelastelt relvi korjamas. Pärast organiseerimise töö lõpetamist tulin ühes Saksa väeosaga Tallinna 29.08.41. a. ja astusin tööle Omakaitsele 30.08.41. a., et jõudu mööda omakaitsele kaasa aidata tema võitluses kommunismi vastu.

Tallinnas, 8. XI 1941

Märkus: Tahaksin veel selgituseks juurde lisada, et olen kommunistide poolt 2 korda surma mõistetud. Esimest korda 1918. a. minu tegevuse eest Narvas Saksa okupatsiooni ajal (olin Kreenholmi politsei ülema abi) ja teine kord 1941. a. pärast jooksu minekut Punaväest.

Eesti Riigiarhiiv, fond R-350, nimistu 1, säilik 14.

Tiit Noormets

(1959)

Lõpetanud Tartu Ülikooli (1982) ja Moskva Ajaloo-Arhiivinduse Instituudi (1985). Olnud 1983–1993 Filmi-, Foto- ja Fonodokumentide Riiklikus Keskarhiivis (FFRKA) erinevatel ametikohtadel, sh. kasutusosakonna juhataja, 1993–1996 Riigiarhiivi publitseerimisala nõunik, alates 2001 publitseerimistalituse peaspetsialist. Uurimisvaldkonnad: sõjaajalugu, sh. relvastatud vastupanuliikumised; 20. sajandi Eesti ajalugu. Üle 50 teadus- ja aimeartikli ja kommenteeritud dokumendipublikatsiooni.